

көркөк бөлөнүп, ажайып көрүнүш аргасыздан көнүлдү өзүнө тартат. Алыста жүргөн адамың эске келет экен.

262. Жайылма сүйлөмдүн түрлөрүн ажыраткыла.

1. Таранчы уядан чыккан жок. Отуруп алып чыркылдай берди (Л. Толстой).

2. Сүрөтүн тарт кереметтүү адамдын, кирпичимден кисти жасап берейин (А. Т.).

3. Айланайындар, жакшылыгыңарды аябагылачы, жардамдашың койгулачы (А. Т.).

4. Берем, алсын, кайдан билсин баркымды, уйчу, койчу, колхозчунун мен бир жаман акыны (А. О.).

5. Айтчы дос. Жаш сулууну сүйдүң беле? Азабын тартып анын күйдүң беле?

6. Бир аз убакыт өткөндөн кийин Чолпонбайлар Дон суусунун жээгиндеги камышка келип токтошту.

7. Жолдоштор, сүзүп өтүүдөн башка арга жок. Жүргүлө... деп командир сууга карай жылды (К. Ж.).

8. Алиман! Айланайын каралдым! Көзүңдү ач! Көзүңдү ач! (Ч. А.).

9. Карачыйырчык көрсөңөр урбагыла таш менен (А. О.).

10. Мен сага жакшы ыр жазып арноом керек. Өзүмдү мен ошентип алдоом керек (О. Султанов).

11. Чөп? Анын кереги эмне? - деп сурады Зулай (Н. Б.).

12. Уятың жок экен! Жолуң болсун!

13. Колдон келбеген ишти аткарам деп, куру бекер убада бербесеңчи (К. Ж.).

🏠 263. Үйдөн жай, суроолуу, илентүү, буйрук сүйлөмдөргө 6.р нече мисал таап келгиле.

§ 55. Бир тутумдуу сүйлөмдөр (Одноставные предложения)

Бир тутумдуу сүйлөмдөрдү уюштурууда (атама сүйлөмдөн башка) баяндоочтун ролу чоң. Бир тутумдуу сүйлөмдөрдүн түрүн төмөнкү схема менен көз алдыга келтирсе болот.

Ак көңүл, суй жыгылуу, керт башы. Сары майдай сактоо, чарк айлануу, аскар тоо, кыпча бел, кыямат күн, мурдун көтөрүү, баш көтөрүү, таманы тешилүү, оту күйүшпөө, мурдуна суу жетүү, колу ачык.

225. Үзүндүлөрдөгү фразеологиялык айкаштардын колдонулуш максатын айтып бериле.

1. Көпчүлүгү колу жука, атүгүл кээ биринин үрүп чыгар ити жок (К. Ж.). 2. Баланын тили буудай кууруйт. 3. Көчө таптап жүргөн жигиттерди уяткарып көрбөйлүбү же алар менен өзүнүз сүйлөшөсүзбү? 4. Жайлоодо мен болбосгонмун, кооз жерди көрүүгө келгенде ичкен ашымды жерге коюуга даярмын. 5. Акылдын ачуусу чукул, бирок ак көңүлдүк жайы дагы бар. 6. Ач көз адамдан жакшылык күтүүгө болбойт. 7. Атамдан калган белек деп ушул саатты көзүмдүн карегиндей сактап келем.

- колу жука - здесь: бедный
- чукул - внезапный
- көчө таптоо - здесь: бродить по улице
- карек - зеница ока

Фразеологиялык биримдикте сөз айкаштарынын жалпы мааниси аны түзүүчү компоненттердин маанилери менен шартталат.

Общее значение словосочетаний, образующих фразеологические единства, обусловлено значениями составляющих его компонентов.

Мисалы: кулак-мурун кескендей - букв. как-будто обрезали уши и нос (тишина), таяк жеш - букв. съест палку (бить избитым), көз ачып жумганча - букв. пока открыл-закрыв глаза (вмиг), жыландын куйругун басып алуу - букв. наступить на хвост змеи (задел за живое) ж. б.

226. Төмөнкү мисалдардан фразеологиялык биримдиктер катышкан сөз айкаштарын атап бергиле.

1. Бул иштин аткарылбасына көзүм жетти. 2. Сенин айткандарың өзүнчө эле баш катырма экен, алардын өз маанисин же тескери маанисин түшүндүрүүгө менин тишим өтпөйт. 3. Калыбай узун кулак экенин билсин да, балким анын айтканы келер. 4. Талаш маселени чечүү үчүн илгертен бери эле башы

таштабады. Ал Түндүк Батыш, Калинин, 2-Прибалтика жана 1-Белорус фронтторунда салгылашып, жоону багыткандан кийин дагы эки жыл Германияда кызмат өтөдү.

В. И. Шатилов

- *чечкиндүү* - решительный
шайы келбөө - сил не было
солк дей түштү - дрогнули
алапай - состояние
багыткандан кийин - после победы

259. Ата мен баланын сүйлөшүүсүн уланткыла.

- Бүгүн числонун канчасы?
- Бүгүн 8-май.
- Эртең жеңиш күнү экен да.
- Ооба.
- Эмне үчүн сурадың?
- Досумдун атасы эсиме түштү. Жакшы киши эле.
- Ал азыр кайда?
- Түбөлүктүү үйүндө.
- Кайсы көчөдө?
- Аларча көчөсүндө.
- Ата, жүрү анда барып келели.
- Макул.
- Уулун машинага салып, көрүстөнгө жете келишти.
- Аларча көрүстөнү го.
- Ооба. Кайран киши ушул жерде жатат.
- Кандай эрдиктерди көрсөткөн?
- Мына. Бул китепти оку, - деп Саша уулуна "Рейхстаг үстүнө сайылган туу" аттуу китепти сунду...

§ 54. Жөнөкөй сүйлөмдүн түрлөрү

(Виды простого предложения)

Эки гутумдуу сүйлөмдөр

(Двусоставные предложения)

Баш мүчөлөрдөн (ээ, баяндооч) гана турган сүйлөм *жалаң сүйлөм* болот.

Предложение, состоящее только из главных членов, называется *пераспространенным*.

каны тамган, чарчы бойлуу, толук, тилинен чаң чыккан бир киши жанындагыларга кайрылды.

– Кана, туугандар, узун жолду кыскартып, ат жалына казан аспайлыбы. Ансыз алыс жолдо зеригип кетebиз го. Же кыргыз кабак болуп эле бири-бирибизге колтук ачпай телмирип кете берелиби?

– Ырас айтасыз, Жумаке, оозубузга талкан куюп албастан, сүйлөй отуралы, - деп бакылдады берки кара мурутчан. Малчылардын баары эле ушундай болобу деп, Бакыт ичинен тиги кишинин бетинен да кан таамп, илебине нан бышып турганына таңдана карады. Тыги андан ары сөз учугун улап:

– Шаар деген жакшы турбайбы, Жумаке, оту жагылуу, суусу алынуу. Бул азыркы кой үстүндө торгой жумурткалаган замандын бир көрүнүшү эмей эмне. Бирок ошондой шарт айрым шаардыктарды ак кол кылып коёт экен. Гезит окуп, телевизор карагандан башка деги эле куурай башын сындырышпайт экен.

(Гезиттен)

- *каныккан* - привыкший
тамуу - течь
зеригүү - скучать
телмирүү — умиление

Жогоруда идиомалардын улуттук өзгөчөлүгүн түшүнүү үчүн элдин тарыхына, турмуштук жана философиялык түшүнүгүнө кайрылуу керектиги айтылды. Орус тилиндеги төмөнкү идиомалардын маанисин түшүндүрүп бере аласыңарбы?

Знать каждый куст местности, где Макар телят не пас, лясы точить, козел отпущения, не смыслить ни бельмеса, перейти рубикон, тянуть канитель, лезть на рожон, очертя голову, притча во языцех, попасть впросак, эликсир жизни, спустя рукава, переливать из пустого в порожнее.

228. Төмөнкү идиомалардын маанисине карап, орус тилиндеги окшош маанидеги фразеологизмдерди тапкыла.

Жумурткадан кыр издөө, аягын асманга сапыруу, сакалы өрттөнүү, кара кылды как жарган, ит жандуу, тилин тишине басуу, жүнүн жейт, кайнаса каны кошулбайт, үч уктаса түшүнө кирбеген, бетине көө жабылды.

Пойдем с тобой сплоченными рядами,
На бой последний, крови не щадя.
На бой решительный с заклятыми врагами,
Чтоб славой и победой оправдать тебя.

А. Суюмбаев

257. Текстти окуп, мазмунун орус тилинде айтып бергиле.

КУШТУН БААРЫ ШУМКАР БОЛБОЙТ

Кылымдардан кылымдарды карыгып келе жаткан кыргыз элинин тарыхы кызык жана ыйык. Эл жаралгандан баштап ар бир мезгил ошол коомдо жашаган адамдары менен өз тарыхын түптөйт.

«Куштун баары шумкар болбойт, аттын баары тулпар болбойт» деген макал бар. Канча адамдар эл-журт кызматына келет, кайра кетет. Ал эми кээ бири өчпөс эмгек калтырат.

Элибиздин чыныгы уулу, мамлекеттүүлүктүн пайдубалын түптөөнүн катышуучусу, бүткүл жаштык, эмгек, акыл жөндөмүн эл кызматына жумшаган инсандардын бири - Акматбек Сүйүмбаев. Ал - чындыгында бийик учкан шумкар. Эл-жерин укмуштай сүйгөн патриот. 18 жаш курагында армиянын катарына чакырылат. 24 жашында капитан наамына ээ болуп, Советтер Союзунун Баатыры, генерал-лейтенант Н. В. Шатилов башкарган дивизиянын составында батальонго командир болуп жүрүп, Берлинге жеңиш туусун саюуга активдүү катышкан.

Улуу Ата Мекендик согушта көп орден, медалдар менен сыйланган. Аман-эсен келгенден кийин райондук, облустук финансы мекемелеринде иштеген. Ал өзүн так, теза, акылы тунук кызматкер катары көрсөткөн.

А. С. Сүйүмбаев 28 жашында Ысыккөл облустук финансы бөлүмүн башкарган. 34 жашында республиканын финансы министри болуп дайындалган. Тунук акыл-эси, оргуштаган күчкүбаты, талыкпаган кызматы анын ийгиликтеринин негизи болгон. А. Н. Косыгин аны финансист катары жогору баалачу. 1960-жылы Ош облустук аткаруу комитетинин төрагалыгына, андан кийин Ош облусунун партиялык комитетинин биринчи

сыртындан мактар, душман көзүңчө мактар. - Друг хвалит за глаза, враг хвалит в глаза. Ач кадырын ток билбейт. - Сытый голодного не разумеет.

231. Төмөнкү макалдардын баш мүчөлөрүн тапкыла, алар кайсы сөз түркүмүнөн жасалган?

Пайгамбар барына назыр. Соолбос өмүр, сынбас темир болбос. Оозу жаман элди булгайт, буту жаман төрдү булгайт. Кишинин кишиси бар, бышуунун чийкиси бар. Жат жарытпайт, өз өлтүрбөйт. Арык атка туз бербе, акылсызга кыз бербе. Акылдуу ишине ишенет, акмак түшүнө ишенет. Адамга - ишарат, айбанга - келтек.

232. Баш жана айкындооч мүчөлөрдү тапкыла.

Жаткан өгүз жок. Чоркок киши буканын мурдун муштуму менен көзөйт. Чегиртенин алын көр да, канын сор. Өрдөк жокто чулдук бий. "Кел" дебеген үйдөн кеткендеген көр жакшы. Бербегенди берип уялт. Берген - алат, эккен - орот. Атты аркан байлайт, эрди ант байлайт. Алтынды билүү - оңой, адамды билүү - кыйын. Түтүнү көптүн түйшүгү көп.

Макал-ылакаптар эл турмушунун тажрыйбасын корутундулап, көбүнчө таалим-тарбия максатын көздөйт.

Пословицы и поговорки выражают опыт народной мудрости и употребляются в основном в воспитательных целях.

Мисалы: Баш акыл үчүн, акылман эл үчүн. - Голова для ума, мудрец для народа. Ары жок - күлкүчү, санаасы жок - уйкучу. - Бессовестный смешлив, беспечный сонлив. Акылдуу бир сөздөн түшүнөт, акмак түртмөйүнчө түшүнбөйт. - Умный с одного слова поймет, дурак не поймет, пока не толкнешь.

233. Макалдардын маанилерин түшүнгүлө, өз сөзүңөр менен айтып бергиле.

Дос күйдүрүп айтат, душман сүйдүрүп айтат. Жакшы эл камын ойлойт, жаман өз камын ойлойт. Тил топчусуз, ооз - ачкычсыз. Бирөөнүн өзү - баатыр, бирөөнүн сөзү - баатыр. Сөз билүүчү адамдын ар сөзүндө бир тузак. Сөз сөөктөн өтөт, таяк эттен өтөт. Сөзүн өлгөнчө, өзүн өл. Сөзү таттуу, көңүлү катуу. Сөздү чын токтотот, сууну чым токтотот. Сөздү коюп, бизге кел. Сөзгө баатыр, ишке - бакыр. Сөз атасы - кулак, жол атасы - туяк.

253. Сүйлөмдөрдүн баш жана айкындооч мүчөлөрүн өз-өзүнчө жазып чыккыла.

КЕТМЕНТӨБӨ

Туш тарабы тоолор менен курчалган Кыргызстандын бир району Кетментөбө өз алдынча жердин сулуусу. Сырдарыянын башы, Нарындын тентек дарыясы, Узунакмагтын, Чычкандын суулары Кетментөбөнү жарып өтөт. Ушул күндө Кетментөбөдө Мазарсуу, Куччусуу, Балыкты деген үч өзөн бар. Бул үч өзөндө жашаган элди сарттар уруусу деп аташат. Сарттардын көпчүлүгү Алайда, Ноокатта, Кичи Алай жактагы жерлерде жашаптат. Куччусуунун төмөн жагынан туптунук Узунакмаг деген суу агып чыгат. Чолпонатанын жогору жагында Сасыкжийде деген кыштоо бар. Токтогул мына ушул жерде туулган.

Ж. Бөкөнбаев

Кээде сүйлөм жалаң ээ же жалаң баяндоочтон турушу мүмкүн.

Баш мүчөлөр толук катышса *эки тутумдуу*, бирөө кемип калса - *бир тутумдуу* сүйлөмдөр деп аталат.

Предложения иногда могут состоять только из подлежащего или сказуемого.

Предложение, имеющее в своем составе и подлежащее, и неа?ба1 Т а, 1 а?и аааоУу *двусоставным*, при отсутствии одного из них — *односоставным*.

254. Бир жана эки тутумдуу сүйлөмдөрдү эзара ажыраткыла.

1992-жыл, 31-август. Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүккө ээ болгон күнү. Айлана шаңдуу. Бардыгы шаттыкка бөлөнгөн. Кол чабуулар. Бири-бирин куттукташкан эл шатырашат. Күлүшөт.

Китеп - кишинин чыныгы досу. Китепти көп окуу керек. Улуу жазуучулардын чыгармаларын окуудан көп нерселерди үйрөнүүгө болот. Менин жакшы көргөн жазуучуларыма Л. Н. Толстой, А. П. Чехов, Ч. Айтматов, Т. Касымбеков кирет.

Мен түгөнбөйм, мен таарынбайм, мен - кенчмин, мен баарына тегиз жетем (*Ч. А.*). Саякат тууралуу жазылган эстеликти окуй баштады (*Т.С.*). Сааса сүтүн берет, минсе күчүн берет: адам үчүн абдан керек (*табышмак*). Көз байланган кез. Үйдө чырак күйүп турат (*К. Б.*). Эмнени эксең, ошону оросуң (*макал*). Шашканымдан сүрөтүмдү беките албай калдым (*Ч. А.*).

Аты жоктун буту жок ж. б.

● жүз - лик
чоркок - недотёпа
чулдук - кулик

шаарат - наемк
кыңыр - кривой
асыроо - усы товиъ

§ 47. Этиштин өзгөчө формалары. Атоочтуктар (Особые формы глагола. Причастия)

Этиштик касиетке да, атоочтук (сын, зат атоочтук) касиетке да ээ болгон жана кыймыл-аракетти заттын белгиси катары көрсөткөн этиш сөздөр *атоочтуктар* деп аталат. Алар *-ган, -ар, (-бас), -оочу, -уучу, -а (-й)* + *элек* формаларынын этишке улануусу аркылуу уюшулат.

Глагольные слова, совмещающие в себе признаки глагола, имен прилагательных и существительных и обозначающие действие, присоединяемое как их признак, называются *причастиями*. Они образуются присоединением префиксов *-ган, -ар, (-бас), -чу, -а(-й)* + *элек* к основе глагола.

Мисалы: Көрүнгөн тоонун ыраагы жок (*макал*). - Раз видна гора, то она не далека. Болор иш болду, боёсу канды (*макал*). - Дело сделано. Өзү жүрүүчү комбайнды эл көрүп жатышты. - Люди наблюдали за самоходным комбайном. Эгиндин барар жери - тегирмен (*макал*). - Последний пункт зерна - мельница (*посл.*). Башы оорубастын башка менен иши жок (*макал*). - У кого не болит голова, у того нет дела до других (*посл.*).

237. Төмөнкү тексттеги атоочтуктарды грамматикалык белгисине карап атагыла.

БИЛИМ

"Билеги күчтүү бирди жыгат, билими күчтүү минди жыгат" деген макалды уктаң беле? Аны кандай түшүнөсүң?

Билим - билүү деген сөздөн алынса керек. Сен азыр эмнени билесиң, эмнени биле элексиң? Билимиң канча? Азыркы күндө билимди бүткүл дүйнөдөгү элдер баалашат. Илим, билим күчтүү өнүккөн жерде элдин турмушу жакшы болот, маданияты гүлдөп өсөт. Билим бизге кайда келген? Билимди жалпы адамзат коому топтогон. Байыркы замандарда атасы, энеси балдарына

249. Аңгемени окугула. Сүйлөмдөрдүн баш мүчөлөрүн тапкыла.
Мазмунун оозеки айтып бергиле.

КОШ ТЕРЕК

Айылдын үстүндөгү адырда мен бала чакта эле эки зор терек болор эле. Бул кош терек азыр да ошол жерде. Качан карабагын, айылга кайсы туштан келбегин кыналышкан ушул бийик теректер көзгө учурайт. Эмне үчүн экендигин билбейм, чыдамсыздык менен ошол тарапты акмалап карайм. Ушунчалык алыстыктан, бактар канчалык бийик болбосун, көрүнөрү шектүү. Бирок мен үчүн алардын сөлекөтү ар кандай байкалгандай туюлат. Күнү-түнү тынбай, качан болбосун, жалбырактар ар кандай үнгө салып шуулдайт.

Кийин эс тартып чоңойгондо бул теректердин сырын түшүндүм. Булар ар дайым шамалдын огуна туура келип, бөтөнчө үндүү болгон себеби да ошол экен.

Ч. Айтматов

250. Сүйлөмдөргө ылайыктуу баш мүчөлөрдү таап, тийиштүү формада орундарына койгула.

... сабакта отур... ... үйгө кетип бара жат... ... филармонияга бар... ... апама жардам бер... ... класс мектептеги үлгүлүү жана тартинтүү окуучулардан тур... Мектептин аягында спорт ... бар. Бүгүн кечинде мектептин ... болот. ...эли Орто Азияда жаша... Алатоо... борборубузду так ортосунда жайгаш... . Быйыл ...мектепти аяк..., жогорку окуу жайына кирмек бол...

53. Сүйлөмдүн айкындооч мүчөлөрү (Второстепенные члены предложения)

Айкындооч мүчөлөр (аныктооч, толуктооч, бышыктооч) баш мүчөлөрдүн бирине багынычтуу болуп айтылат: аныктооч — ээге, толуктооч менен бышыктооч — баяндоочко.

Второстепенные члены подчиняются одному из главных членов предложения: определение — подлежащему, дополнение и обстоятельство — сказуемому.

Кыргыз айтат "канча" деп.
"Ч" менен "Ш" болбосо,
Айырма жок анча көп.

Б. Сарногоев

Атоочтуктар мамиле этиштерден жасалып, алдыдагы сөздөрдүн белгилүү жөндөмөдө турушун талап кылат.

Выражая категорию залога глаголов, причастия управляют падежными формами.

239. Орус тилине которгула. Атоочтуктар менен катар келген сөз айкаштарын көчүрүп жазгыла.

1. Дарыланган кишиге бирдемелерди айтып жатты.
2. Жазылган каттын ээсин таппай отурушту.
3. Сыр билдирбеген калыбы менен алдыбыздан өттү.
4. Уяда жаткан балапан, асманда учкан куш болот (макал).
5. Ошентип той болор күн дагы жетип келди.
6. Бербестин ашы бышпас (макал).
7. Эне тилин сүйбөгөн элин сүйүп жарытпайт (Б. С.).
8. Мүдүрүлбөс туяк болбойт, жаңылбас жаак болбойт (макал).
9. Той болор, тойдун эртеси да болор.
10. Алдырар күнү жаздырар (макал).
11. Коркутар калмак сен эмес, коркчу кыргыз мен эмес.
Чапчу манжу сен эмес, чаптырчу кыргыз мен эмес ("Манас").

240. Атоочтуктардын этиштик мааниси кандайча берилди?

Терек көрсөм конормун,
Термелбестен көтөрсө,
Ошого жолдош болормун.
Канаты күмүш ак туйгун,
Калкылдап, кайып учармын,
Кайыштуу жерге узармын.
Кайыңды көрсөм конормун,
Кайышпай кайың көтөрсө
Так ошол жерде болормун.

"Манас"

Ошо көчкө барганда,
Көкдөө жайын сурасаң,
Зордугу тоонун теңиндей,

**§ 51. Чакчылдардын этиштик белгилери
(Глагольные признаки деепричастий)**

Этиштин жакталуучу формалары сүйлөмдө баяндоочтук милдет аткараса, чакчылдар бышыктоочтук милдет аткарат.

В случае выполнения функции сказуемого со стороны спрягаемой формы глагола, деепричастия выступают как обстоятельство.

Багыныңкы сүйлөмдөрдө баяндоочтук милдетти аткарат.

В придаточных предложениях деепричастия выполняют функцию сказуемого.

Мисалы: Балдар мага күлүп карап турушуптур. - Окаывается, ребята смотрели на меня улыбаясь. **Көрө-көрө** көсөм болот, **сүйлөй-сүйлөй** чечен болот (*макал*). - Много повидавший становится оратором (*погов.*). Карагай агып, таш агып ("*Манас*"). - Плыли леса,плыли камни ("*Манас*").

246. Текстти көчүрүп жазып, чакчылдардын алдын сызгыла жана сүйлөмдө кандай милдет аткарып тургандыгын айтып бергиле.

Асман кирсиз ачык болуп, күн тийип турат. Күн бүгүн кандай сонун тийген. Отузга жакын уйларды алдыма салып, суу бойлоп төмөн карай бара жаттым. Жалгыз эле бара жатамын. Көңүлсүз, мага көрүнгөндүн баары алыс көрүнөт. Тээ берки мунарыктан, алда кайда бир өгүзүн өңкүлдөтүп, ары-бери чапкылап ойноп, эки койчу жүрөт. Койлорун ийрип, жуушатып коюшкан. Андан ылдый сайга жакын жерде көп уйду камап таштап, эки киши отурат. Тиги бирөө сайдан чыгып, бараткан уйларды таш ыргытып, кайра тосуп алды.

Чакчылдарга мүнөздүү белгилер:

Чакчылдардын тактоочко жакындыгы.

Близость деепричастий к наречиям.

Чакчылдар кыймыл-аракеттин аткарылыш максатын, себебин, мезгилин, абалын билдирет.

Деепричастия обозначают цель, причину, время, состояние выполнения действия.

Атоочтуктар заг атоочтордун бардык грамматикалык категорияларынын көрсөткүчтөрүн кабыл ала алат.

Причастия свободно могут принимать признаки всех грамматических категорий имени существительного.

Мисалы: Ат сыйлаган жөө баспайт (*макал*). - Ухаживающий за конем пешком не ходит. Жакшы окугандарга алкыш жарыяланды. - Хорошим ученикам объявлена благодарность. Уялбагандан өзүң уял. - За бесстыжого стыдись сам.

242. Гапшырма: Үйдөн көчүрүп жазып, атооч маанисиндеги атоочтуктардын алдын сызгыла. Сүйлөмдөрдүн маанисин орусча которгула.

1. Өз атам туула электе чоң атамдын коюн кайтарганмын.
2. Эл сыйлаган эшикке жатпайт.
3. Бербеске эртең менен саамал, берерге бешимде кымыз.
4. Баскан-турганы кадимки эле атасынын өзү.
5. Пахта терүүчүлөр сыйланды.
6. Бербестин ашы бышпас (*макал*).
7. Ачыла элек сандыкта, бычыла элек кундуз бар (*макал*).
8. Бастырганды билбеген жолду бузат, башкарганды билбеген элди бузат (*макал*).
9. Алдыраар күнү жаздырар (*ылакап*).
10. Эсте калар иш болду.
11. Улууга урмат кылуучу, жигиттер кызмат кылуучу (*макал*).

Атоочтуктар баяндоочтук милдет аткарат жана эмес, жок деген таңгыч формалар менен айкаша берет.

Причастия выступают в роли сказуемого и могут сочетаться с отрицательными словами эмес, жок.

Мисалы: Ага иниге таарынчу, бирок ажырап кайда баруучу. - Братя ссорятся, но различаться не будут ("*Манас*"). Токо карагайдын бутагына минип олтурган. - Токо сидел на ветке ели (*А. Т.*). Мен мындайды өмүрүмдө көргөн эмесмин. - Я такого в жизни не видел. Ат чапсаң ат мыктысын алыстаткан, арт жакта азаматтар калып жаткан (*ырдан*). - Когда скачешь - отстают лучшие кони, остаются позади молодцы.

243. Атоочтуктарды тапкыла, сүйлөмдө кандай милдет аткарып турганын аныктагыла.

Мен дагы жаш бала болгонмун. Силерге окшоп гүл терүүнү, көпөлөк кууп ойноону жакшы көрчүмүн. Эсимде, ата-энем менин оюм менен болчу. Нааразы кылуу же көңүл калтыруу деген болчу эмес. Анда менин учкуч болорум эч кимдин эсине да келген эместир. Ата-эненин мээримин балага дайыма болгон, бала болсо жаш кезинде эмнени кылбаган. Ыйлаган, кыйнаган. Эми ызат кыларда ата-энени таппай отурам.

- *ырыс* - счастье, благополучие
канбас - ненасытный
аябас - нежалеющий
бастырган - здесь: управлять конем
эсиздырар - здесь: день, когда ошибаются

§ 50. Чакчылдар (Деепричастия)

Чакчылдар этиш сөздөргө *-ып, -а, -й, -ганы, -майынча* формалары жалгануу менен жасалып, кыймыл-аракеттин кошумча маанисин билдирет.

Деепричастия образуются присоединением к глагольной основе аффиксов *-ып, -а, -й, -ганы, -майынча* и выражают дополнительные значения действия.

Мисалы: Дос күүдүрүп айтат, душман сүүдүрүп айтат (макал). - Друг говорит едко, враг говорит сладко (посл.). Зарыл теңтушуна жылуу сезим менен жылмая карады (Т. С.). - Зарыл, улыбаясь, приветливо посмотрела на подругу (Т. С.). Китепканага газета окуганы келдим. - Пришел в библиотеку почитать газету.

244. Чакчылдардын кандай жол менен пайда болгонун аныктап бергиле.

1. Биз баарыбыз борбордон окуганы келдик.
2. Кетпейм сага жолукмайынча.
3. Айткан сөзүмө теригип, алыстан мени акырая карады.
4. Дос күүдүрүп айтат, душман сүүдүрүп айтат.

5. Сенин сүйкүм элесин бажырайып, чапкан атка жеткирбей бара жатгы (ырдан).

6. Замбиректер күүлдөп атылып жатгы (А. Т.).

7. Аргымак аттын белгиси, азыраак оттоп, көп жуушайт. Азамат эрдин белгиси, азыраак сүйлөп, көп тыңшайт.

8. Айтмайынча ким билет, ачмайынча ким көрөт (макал).

9. Сурай-сурай Меккени тааптыр.

10. Жашоо кандай, Рахат коңшум, ойноп-күлүп жүрөсүңбү?

245. Окугула. Тамсилдин авторун билесиңерби?

ПИЛ МЕНЕН КАНДЕК

Көчөдөн алып өттү пилди,
Көрсөтмө үчүн го, ким билди -
Пил бизге аңыз эмеспи,
Колу болтор топурап ээрчип жүрдү.
Жоктон чыккансып кандек пилге үрдү.
Жөн эле үрбөй жулунуп жүгүрдү,
Үрүп, каңшылап чый-пыйы чыгып,
Талоочудай качырат пилди.
"Ой, коңшум, болбосоңчу маскара, -
дейт башка күчүк,

Алып жетеби ошого? Жөн турганын түзүк.
Карачы! Сенин үнүн кардыгып калды,
Укпайт.

Бара жатат, сени тоготкон пил барбы?"

"Эй-эй! - деп кандек жооп кайтарат:

Кеп анда эмес, мында,

Менин жулунушумда.

Кол салбай туруп,

Пилди кекетип турушумда.

Тим кой иттер мени көрсүн,

"Баракелде ай. Кандекте да күч бар тура,

Пилге да үрдү" десин."

Көрүнгөндү жегидей,
Тоодой тулпар ат минген,
Карагайдай камчы алган,
Кынсыз кылыч байланган.
Кышкы шамал бороондой,
Каары бетине айланган.

"Эр Төштүк"

§ 49. Атоочтуктун белгилери (Признаки причастия)

Атоочтуктар *кандай? Кайсы?* деген суроолор аркылуу сын атооч болуп түшөт да, аныктоочтук милдет аткарат.

Отвечая на вопросы *какой? который?* причастия выступают в качестве имени прилагательного и выполняют функцию определения.

Мисалы: **Көгөргөн** көлдү бойлоп жүрүп отурдук. - Все время шли по берегу голубого озера. **Жатар** конок окшойт. - Гость, кажется, с ночёвкой. Жондон кулаган суулар дайранын иренин бузду. - Воды, стекающие с гор, замутили реку.

241. Ырды окуп, атоочтуктардын аткарган милдетин аныктагыла.

ТАБИЯТ

Табият - бийик байрагым,
Табият - ыйык ардагым.
Көзүмө сыйкыр нур берген,
Көңүлүм канбас майрамым.
Ал мага чалкар, залкар дос,
Аябас менден жардамын.

Табият - кенчим, акылым,
Тагдырга бүткөн асылым.
Көксөтүп күндө суктантып,
Көңүлгө себет атырын.
Сыйтасам, сыйлап ал мага
Сырларын ачат акырын.

С. Жусуев

Чакчылдар сүйлөмдө бышыктоочтук милдет аткарат жана өзүнөн кийинки этиш менен ыкташып байланышат.

Деепричастия выполняют функцию обстоятельства в предложениях и сочетаются с последующим за ним глаголом способом примыкания.

247. Окугула. Чакчылдарды тапкыла, сүйлөмдө аткарган милдетин аныктагыла.

АК ТАЙЛАК

Боз инген күн сайын үйдүн жаньнан алыстабайт. Ак тайлактын оюнкараактыгын айтна. Куду бала сыктуу шок. Мындай кыял Осмонду ого бетер кызыктырды.

Бала тайлагына нан, кант жедирем деп аракеттенип, тажаганда тим болду. Көбүргөндөн жулуп келгенде тайлагы бир-эки талын ирмеп көрүп, баарын аймап жиберди.

Торсолондоп чуркап барып, Осмон көбүргөндөн тутамын толтура жулуп келди. Аны тайлагына алыстан сунуп көрдү. Ак тайлак мойнун созуп, колунан талаша ирмеди. Анан тайлакты мамыдан бошотуп, өзү улам кылчактай басып, артынан ээрчитти.

Тайлак баланын артынан ээрчий жүгүрдү. Осмондун кумары жазылып, тайлакка тутамындагы көбүргөндү бүт жедирди.

Ш. Бейшеналиев

248. Окугула. Аңгеменин мазмунун сүйлөп бергиле.

АПЕНДИ

Апенди музоо жетелеп келатты. Музоо оюн салып Апендини сүйрөп кетти. Апендинин ачуусу келди. Үйүнө келип, уюн сабай баштады.

- Ой, Апенди. Уй сага эмне кылды? - деди аялы.

- Бул эмне үчүн баласын тентек үйрөтөт? Музоосу мени сүйрөп кетти. Эгер бул музоосун жакшы тарбияласа, ал мени сүйрөбөс эле, - деди Апенди.

§ 52. Синтаксис. Сүйлөмдүн баш мүчөлөрү (Главные члены предложения)

Сүйлөмдүн негизин анын баш мүчөлөрү деп аталган ээ менен баяндооч түшөт.

Основу предложения составляют так называемые главные члены предложения — подлежащее и сказуемое.

турмуштан көргөнүн, билгенин айтып жана көргөзүп, үйрөтүп, билим беришкен. Ошентип билим атадан балага өтүүчү, улам адамдардын билими көбөйө берген. Кийинчерээк элдер билгенин жазып калтырууга өтүшкөн. Адегенде ташка, териге, кездемеге жазышкан. Анан кагазды ойлоп табышкан. Бара-бара китептер пайда болгон.

§ 48. Атоочтуктардын этиштик белгилери (Глагольные признаки причастий)

Кыргыз тилинде атоочтуктар орус тилинен айырмаланып, үч чакты билдирип турат: келер, өткөн жана учур чактар.

В отличие от русского языка причастие в кыргызском языке имеет три времени: будущее, прошедшее и настоящее.

Мисалы: Келе жаткан киши биздин Султан го. - Идущий (к нам) ведь наш Султан. Бүткөн иштин жыйынтыгын кабыл алыңыз. - Примите итоги законченного дела. Көрүнүп турган жерге да машина сурайсызбы? - Неужели вы просите машину к месту, которое находится совсем недалеко? Айтар сөздүн кезеги келди. - Пришло время сказать нужное слово.

238. Окугула. Ырлардагы атоочтуктардын кайсы чакта турганын аныктагыла.

Каары болбой кан болбойт.
Ырыстуу кары кор болбойт.
Калкынын канын көп соргон,
Хан да болсо оң болбойт.
Элинин ыркын кетирген,
Эч качан барып чоң болбойт.

"Эр Табылды"

КАЗАК ЭЛИНЕ

Дүйнө эли билген атагын
Туушкан элим казагым.
Кашымдан кетпейт күн-түгү
Капамды бирге жазарым.
Казак айтат "канша" деп.

251. Сүйлөмдүн ээсин жана аныктоочторун тапкыла.

ТҮС МҮНӨЗДҮ АЙТЫП БЕРЕБИ?

Албетте, түс сенин мүнөзүңдү айтып бере алат. Анткени сен ак гүлдөрдү жакшы көрөсүң дейли. Ак бардык гүлдөрдү синтездештирип, идеялуулукту берип турат. Бул бардык эле адамдардын мүнөзүнө шайкеш келет экен.

Ал эми кара түс болсо, акка карама-каршы келип турат. Бул түс өзүнө-өзү ишенбегендикти жана өзүн курчап турган дүйнөнү таанып-билбегендикти билгизет. Эгерде кимде-ким кара кийинип жүрсө, анын идеалдары турмушта кол жеткестей сезилип туруп алат.

Акыл-эстүү жана ойлонуп иш кылган адамдар боз түстү жакшы көрүшөт. Бир бүтүмгө келгенче көп ойлонушат. Эгер боз түс, сур түс жакпаса, анда ал адамдын мүнөзүнөн алаңгазарлыкты байкоого болот.

Кызыл түс шыктангандыкты билгизет. Мындай түстү кайраттуу, эрктүү жана көп адамдар менен мамилелүүлөр жакшы көрүшөт. Ошондой эле башкалар үчүн кам көрүп, күйүп бышкандар да жактырышат.

Күрөң - жер жүзүнүн өңү. Муну басып-турган адамдардын бардыгы жакшы көрүшөт.

Өзүнүн оюн бирөөгө таңуулаган, бирок, ойлогонун ишке ашыра албай корккон, бийликти сүйгөн адамдар оор басырыктуу жана асанкайгычыл келишет. Өзүн курчап тургандарга бар болгону жакшылык гана каалашат.

"Жеткинчек" журналынан

252. Баяндоочторду жана толуктооч менен бышыктоочторду тапкыла.

Кымыз - кыргыздын байыркы суусундуктарынын бири. Ал негизинен бээнин сүтүнөн жасалат. Кымыздын зор дарылык касиети бар. Ал тамак сиңирүүнү жакшыртып, кандын көбөйүшүнө көмөктөшөт. Организмдин зат алмашуу процессин өндөйт. Кымыз ичкендин көңүлү көтөрүлүп, денсоолугу чыңалат. Ошондуктан аны врачтар ар кыл ооруларга колдонууга сунуш кылышат. Республикабызда кийинки кездерде адамдарды кымыз менен дарылоо жүрүп жатат. Жайкысын Бишкек шаарынын соода тармактарында кымыз сатуу уюштурулат.

Тематикалык жактан кыргыз элинин макал-ылакаптары адам турмушунун түрдүү кырдаалын чагылдырат.

По своей тематике пословицы и поговорки кыргызского народа отражают все стороны человеческой жизни.

234. Макалдарды орус тилине которгула, кандай максатта айтылгандыгын чечмелеп бергиле.

Адам болмок аста-аста, айбан болмок бир паста. Адам аласы ичинде, мал аласы тышында. Адам ойго тойбойт, бөрү койго тойбойт. Адам сүйлөшкөнчө, жылкы кишенешкенче. Адамдан айла качып кутулбайт. Адеби жок жигит жүгөнү жок атка окшойт. Башы тоголоктун баары адам боло бербейт. Жакшы сөзү менен сооротот, жаман токмогу менен ыйлатат. Дүлөй кишинин оозуна карайт. Дыйкандын түбү - кенч, соодагердин түбү - борч. Киши жаманы кирип чыккыча билинет, өз жаманы өлгөнчө билинбейт.

235. Төмөндөгү макалдарды тематикага бөлгүчө.

Эненин көөнү балада, баланын көөнү талаада. Ата жакшы - уул жакшы, эне жакшы - кыз жакшы. Кыздуу үйдө - кыңыр сүйлөбө, уулдуу үйдө - узун сүйлөбө. Кыз - конок.

Баш иштебесе, бутка күч келет. Башка келгенди көз көрөр. Башыңа тоо түшсө, чымындай көр. Баш кесмек бар, тил кесмек жок. Башы оорубагандын кудай менен иши жок.

Бакыт эмгектен жаралат. Бактылууга эки дос келет, бактысызга эки ууру келет. Эмгек кылсаң жашыңдан, дөөлөт кетпейт башыңдан. Эмгегинен бакыт тапкан адам - чыныгы сулуу адам.

Жалкоого күн кеч кирбейт. Жалкоого шылтоо көп. Бирөөңүн ашына мойнунду созбо. Эмгектин наны - таттуу, жалкоонун жаны - таттуу. Иштесең көл болот, иштебесең чөл болот. Иштесен тиштерсиң.

236. Кыргыз элинин өткөн турмушундагы аттын маанисин макалдар аркылуу түшүндүрүп бергиле.

Ат сыйлаган жөө баспас, эр сыйлаган эшикте калбас. Атты камчы менен айдабай, жем менен айда. Ат тойгон жерине качат, адамзат туулган жерине качат. Аттууга жөө жете албайт. Атты достой сүйсөң, душмандай минесиң. Аттын баары тулпар болбойт, куштун баары шумкар болбойт. Ат, аттан кийин жат. Атың барда жер тааны, атаң барда эл тааны. Ат - эрдин канаты.

255. Жөнөкөй сүйлөмдөрдү түрлөргө ажыраткыла. Эки тутумдуу сүйлөмдөргө талдоо жүргүзүп, ээге жана баяндоочко тийиштүү сөздөрдү аныктагыла.

1. Түн. Ай жарык. Бак жактан музыканын үнү угулат (*К.Б.*).
2. Ата-энеңди сыйласаң, өз балаңдан сый көрөсүң (*макал*).
3. Эмгек - адамдын өзүн жараткан (*Ф. Энгельс*).
4. Быйыл ак алтындуу Ошумдан түмөндөгөн байлык жаралды. Мелмилдеген талаалар мол түшүмгө тунуп калды.
5. Карынын сөзүн капка сал (*макал*).
6. Жатып ичер аш болсо, жалкоолук жанга тынч экен (*ылакап*).
7. Жакында областтын борбору Нарын шаарында күрдөөлдүү эмгек менен шаңдуу ырдын майрамы өткөрүлдү.
8. Түндө да, күндүз да бул жерден поезддер тынымсыз жүрүп турат.
9. Коркконго кош көрүнөт.
10. Ай сайын курулуштун жүрүшүн, пландын өз убагында аткарылышын талап кылып жатышат.
11. Эми ушинтип жашоого туура келет экен да (*К. Ж.*)

256. Ырды жаттагыла. Мазмунун кыргыз тилинде айтып бергиле.

ЗНАМЯ

Ты - символ чести, славы и победы.
Ты — символ знаний, свободы и труда.
С тобою в бой вступали наши деды
И побеждали в тех боях всегда.

Ведешь нас всех к победе и славе,
И сплываешь под единый стяг.
Ты наша гордость, символ величавый.
Тебя храним мы, чествуем наш флаг.

Где бы то ни было - в тылу или на фронте —
Повсюду ты всегда идешь в рядах.
Тобой гордятся и в крови, и в поте,
Тебя хранят и защитят в боях.

Тебе клянутся в бой идя с врагами.
За тебя бьются в трудовом быту.
Тебя все славят главными делами.
Тебя хранят на боевом посту.

§ 46. Кыргыз макал-ылакаптары

Фразеологиялык бирдиктерге сөз айкашы түрүндө сүйлөм маанисинде турган макалдар жана ылакаптар жакындап кетет. Мындай фразеологиялык бирдиктердин өзгөчөлүгү — түз жана өтмө мааниде бир семантикалык бирдик катары колдонулгандыгы.

К фразеологическим единицам примыкают поговорки и пословицы, которые имеют форму не словосочетания, а предложения. Особенностью таких фразеологических единств является их семантическая двуликость: они могут пониматься буквально и переносно — как одна семантическая единица.

Мисалы: Байлык мурат эмес, жоктук уят эмес. - Богатство - не цель, бедность - не позор. Жетим өз киндигин өзү кесет. - Сирота сам себе пуповину обрезает. Түлкү алган итке сый жок. - Собаке, поймавшей лису, награды нет (это ее обязанность). Эл - мазар, элден чыккан азар. - Народ священ, оторвавшийся от народа - заблудший.

229. Макалдардагы маанилерди түшүндүрүп бергиле.

Эбин тапкан эки ичет. Өндү көрсө, жүз таят. Оор иштен коркпо, оор сөздөн корк. Жаманга айткан кайран сөз. Жалкоого иш буюрсаң, өзүнө акыл үйрөтөт. Бирөөнүн өзү сыйлуу, бирөөнүн сөзү сыйлуу. Иши оңолгондун ити чөп жейт. Кекчил болбой, эпчил бол. Өтүкчүнүн жанына жолобо, "бир нерсем жоголду" дейт.

230. "Манастан" калган төмөнкү ылакаптарды кайсы учурда колдонсо болот?

Кылымга кеткен сөз калды, өзгөлөр кетип, өз калды. Көкөтөйдүн ашы бул, көп жаңжалдын башы бул. Издеп алар ини жок, асырап алар ага жок. Тегин эмес түшүнүз, оңолот экен ишиниз. Эрдиги тоодой, кендиги көлдөй. Жан-жагына карабайт, жакыным деп санабайт. Атаандаштык - ал жакшы, акылдаштык - бул жакшы.

Макал-ылакаптар сүйлөмдүк түзүлүшкө ээ, анын тутумундагы ар бир сөз өзүнчө синтаксистик кызмат аткарат.

Пословицы и поговорки состоят из цельного предложения, каждое слово в котором выполняет определенную синтаксическую функцию.

Мисалы: Жардынын жаны ардактуу, байдын малы ардактуу. - Бедному жизнь дорога, а богатому - скот (богатство). Дос

секретарлыгына шайланган.

Сүйүмбаев республиканын өкмөтүн 11 жылга жакын убакыт башкарып, экономиканы, өндүрүштү, көйгөйлүү проблемаларды жакшы билгендиги, аларды союздук масштабда чече алгандыгы менен өзгөчөлөнүп туруучу.

Ал ыр, аңгеме, эскерүү, накыл сөздөрдү да жаза жүргөн чыгармачыл иңсан болгон.

А. Сүйүмбаев 1993-ж. 14-февралда дүйнөдөн кайтып, сөөгү урмат-сый менен Аларча көрүстөнүнө коюлган. Ысымы орто мектепке, айылга, көчөлөргө ыйгарылган.

258. Текстти окуп, которгула. Мазмунун айтыш бергиле.

РЕЙХСТАГ ҮСТҮНӨ САЙЫЛГАН ТУУ

"...Душмандын сан жагынан бир кыйла артыкчылыгы бар эле. Анын үстүнө мында фольксштурмчулар эмес, жакшылап үйрөтүлгөн жана чечкиндүү маанайдагы бөлүктөр аракет кылышкан. Алар соккуну эреже боюнча так берип жатышкан.

Гранаталар колдонула баштады. Биздин каршылык көрсөтүүгө шайыбыз келбей кала турган болуп баратканда капыстан эле душман солк дей түштү. Анын тылындагы Шпрее көпүрөсү тараптан атышуу күчөп, гранаталардын жарылганы жана "ураа" деген үндөрдүн жаңырганы утулуп калды.

Бул күтүлбөгөн колдоо бизге Карлштрассе тарапка чабуул коюп бараткан 33-аткычтар дивизиясынан келди. Салгылашып олтуруп, душман менен кандай жагдай түзүлө калгандыгын бат баамдаган жана ага жараша алактабай туура чечим кабыл алган экен. Ошондон улам саясий жактан орун басар, гвардиянын капитаны Ф. Ермаков аны айттырбай эле түшүндү. А. Сүйүмбаев адаттагысындай эле жоокерлерди өзү баштап, чабуулга биринчи болуп кирди.

Бул күтүлбөгөн сокку гитлерчилердин алапайын кетирди. Алардын танкалары күйүп, колу кыйратылды. Желдеттердин көбү туткунга алынды".

Ушул эле эпизод гитлерчилердин уюгу - Рейхстагды алууда биздин жердешибиз А. С. Сүйүмбаев да каны-жанын аябай баатырдык менен салгылашканын айгинелейт.

Мына ушул алаамат адам өмүрүн аждаардай жалмап, жер кууруган беш жыл ичинде Акматбекти тагдыр кайда гана

бышкан, көзү каныккан кишилер жиберилчү. 5. Эгемендүүлүк жылдарында кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн тарыхына элдин көзкарашы түп тамырынан бери өзгөрдү. 6. Азыркы атка минерлер өз кызыкчылыгын эле көздөтөн, элдин камын ойлобогон, бал тилинен башка көркү жок бир пенделер деп жатпайбы?!

Орус тилиндеги төмөнкүдөй фразеологиялык биримдиктердин мааниси анын компоненттери менен байланышкан деп айта алабызбы?

Играть первую скрипку, путеводная звезда, бледные стихи, ледяное молчание, сколько воды утекло, выносить сор из избы, чем черт не шутит, цыплят по осени считают, китайская стена, мутить воду.

Фразеологиялык ширешмеде жалпы маани компоненттердин маанисинен келип чыкпайт жана аларга байланышкан эмес.

Во фразеологических сращениях общее значение "не складывается" из значений его компонентов и не мотивируется ими.

Мисалы: көзүнөн от чыгат - букв. глаза искрятся огнем (бесстрашие), жанын көзүнө көрсөтүү - букв. показать на глазах его же душу (пытать), сызга отуруу - букв. сидеть на мокром месте (быть страшно обманутым), кой оозунан чөп албаган - букв. не отнимать травинку у бара-на (спокойный, нерасторопный).

Фразеологиялык ширешмени кээде *идиома* деп коюшат (грекче *idioma* — өзгөчө). Идиомаларды түз мааниде түшүнүүгө болбойт жана алар башка тилге сөзмө-сөз которулбайт. Аларды түшүндүрүү үчүн тилдин тарыхына жана аны колдонгон элдин өткөндөгү турмушуна кайрылуу керек.

Фразеологические сращения называются также *идиомами*. Идиомы не допускают дословного (буквального) понимания и поэтому не переводятся на другой язык. Для их объяснения нужно обратиться к истории языка и истории отражаемой ими жизни народов.

227. Тексттен идиомаларды таап, маанисин түшүнүүгө аракеттенгиле.

Бир топ жол жүрүшкөн соң, отургандардын ичинен бетинен

Баш жана айкыndoоч мүчөлөрдөн турган сүйлөм жайылма сүйлөм деп аталат.

Предложение, образованное с помощью главных и второстепенных членов, называется *распространенным*.

260. Жалаң жана жайылма сүйлөмдөрдү эки башка көчүргүлө.

Медет - учкуч. Ал Санкт-Петербургдагы жогорку учкучтар окуу жайын бүтүргөн. Өндүрүштүн алдыңкы кызматчыларынан. Азыр отпускарда. Келери менен Ил-86 лайнеринде учуусу жөнүндө сөз болот. Медет - жөндөмдүү жаштардан.

Бригадирибиз - ушул. Эл мында. Мен - кесипчилер кошунунун төрагасымын. Арабызда жаштар көп. "Асыл - таштан, акыл - баштан" деген макалды унуткан жокпуз.

Жел жүрдү. Булуттар козголду. Күн бүркөлүп, жамгыр жаады. Абышка чамгыр экти. Чамгыр абдан чоң болуп өстү. Чамгырды абышка жулуп алмакчы болду. Өзүнүн алы жетпей, кемпирин чакырды.

Жайылма сүйлөмдөр аткарылыш максатына жана интонациясына карай жай, суроолуу, буйрук жана илпеттүү сүйлөм түрүндө кездешет.

По цели высказывания и интонации простые распространенные предложения встречаются в виде повествовательного, вопросительного, побудительного и восклицательного предложений.

261. Эки тутумдуу сүйлөмдөрдү түргө бөлүп чык. Мүнөздөмө берүүгө аракеттен.

Курулуш бүтөт. Иш орундалат. Мен ыраазымын. "Кел" демек бар, "кет" демек жок (*макал*). Ырыс алды - ынтымак (*макал*). Актыгы кардай, каралыгы көөдөй, учканы октой, отурганы мыктай (*табышмак*). Ырдаган - Асел. Берерим - ушул. Мал аласы - сыртында, адам аласы - ичинде (*макал*). Жашоо кызык турбайбы. Көп сөз - көмүр, аз сөз - алтын.

Биздин бакма коёндорубуз бар. Эр эмгегин жер жебейт. Күн уясына батып бара жатат. Күлүк ой, узун санаа, түпсүз кыял Ажарды бийлеп алды (*К. Б.*). Май айы сонун мезгил го. Айлана